

ימי הסהר

פרקים בתולדות היהודים באימפריה העות'מאנית

עורכת:

מינה רוזן

תדפיס

הקתדרה לחקר יהדות שלוניקי ויוון

המכון לחקר התפוצות

אוניברסיטת תל-אביב

תשנ"ו — 1996

תעלומת אברהם קאשטרו ופתרונה

בנימין ארבל

אברהם קאשטרו, מגיבוריה של מגילת 'פורים' של מצרים', המגוללת מזווית ראייה יהודית את קורות המרד של אחמד פאשה, המושל העות'מאני של מצרים, בשלטון המרכזי באסתאנבול (1523–1524),¹ חזר לאחרונה למוקד ההתעניינות. בעשור האחרון התפרסמו שישה מאמרים, שקאשטרו עומד במרכזם, וכמעט כולם הביאו עדויות חדשות מן המקורות ועוררו שאלות חדשות שנותרו בחלקן הגדול ללא פתרון.

הדיון סביב דמותו של קאשטרו מעניין במיוחד לא רק בגלל הסוגיות ההיסטוריות הקשורות בו, שאליהן נשוב מיד, אלא גם בגלל העובדה שהוא השאיר את עקבותיו במקורות מגוונים: במקורות עבריים מסוגים שונים (כרוניקות, איגרות, הקדשות, שו"ת), במקורות ערביים, במקורות עות'מאניים, וכפי שנראה בהמשך, גם במקורות מערביים. עובדה זו כשלעצמה היא עדות נוספת לחשיבותו של קאשטרו, והיא נותנת לנו הזדמנות בלתי שגרתית לבחון את דמותו מנקודות מבט שונות.

נזכיר כאן בקצרה את התפתחות הדיון ההיסטוריוגרפי הקשור בענייננו. הראשון שהקדיש לקאשטרו מחקר יסודי וחשוב היה, למיטב ידיעתי, אברהם פולק, במאמרו 'היהודים ובית המטבעות במצרים בימי הממלוכים ובראשית שלטון התורכים', שפורסם בשנת 1936.² דיונו של פולק, המבוסס בעיקרו על הכרוניקה הערבית של אבן איאס, מתרכז בשתי סוגיות: עמידתו של אברהם קאשטרו בראש המטבעה במצרים בראשית ימיו של השלטון העות'מאני, וגורל הנגידות של יהדות מצרים במעבר מהשלטון הממלוכי לזה העות'מאני. פולק קובע, בניגוד לדעתם של גרץ ורוזאניס, שקאשטרו לא היה היהודי הראשון שניהל את בית המטבע במצרים. בקשרו את מעורבותם של היהודים בשוק הכספים המצרי עם ניהול המטבעה, על רקע הנטייה הכללית להשקעות ספקולטיביות בשלהי התקופה הממלוכית, מציין פולק כי באותה תקופה, ואולי אף בראשית התקופה העות'מאנית, ניהל את המטבעה המצרית יהודי אחר בשם מעלם יעקוב. על פי עדויות שונות מסיק פולק כי קאשטרו עצמו מונה לאותו תפקיד בין סוף

¹ ראה יהודה, מגלת מצרים. על מהדורות אחרות של המגילה, ראה דוד, הנגידות, עמ' 332, הערה 42. על מרד אחמד פאשה ראה, P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent, 1516–1922*, London 1966, pp. 48–51.

² להלן: פולק (וראה ברשימה הביבליוגרפית).

שנת 1519 לשנת 1520/21. פולק אף מוצא באותה כרוניקה את הסיפור המעניין על שפחתו האתיופית של קאשטרו, שילדה לו בת ולאחר מכן הצהירה על עצמה כמוסלמית, ובכך גרמה לקאשטרו לאבד את בתו. הסיפור מופיע בשנת 1521, וקאשטרו מתואר בו עדיין כראש המטבעה. הכרוניקה של אבן איס מסתיימת בשנת 1522 ואינה מאפשרת לעקוב אחר המשך קורותיו של גיבורנו.

הסוגיה השנייה שבה דן פולק היא, כאמור, שאלת הנגידות. כידוע, קיימת אי בהירות במקורות היהודיים באשר לסיומה של הנגידות במצרים בסוף ימיו של השלטון הממלוכי, ואחד מהם אף מייחס לאברהם קאשטרו את התפקיד הזה. ביחס לאברהם קאשטרו לא מצא פולק אצל אבן איס את התואר 'ראיס אליהוד', שהוא התואר הערבי המקביל ל'נגיד'. הוא מעלה את האפשרות שבקרב היהודים המשיך התואר לשמש רק כמעין תואר של כבוד, ללא מעמד רשמי מטעם השלטונות.

המאמר החשוב השני שהוקדש לאברהם קאשטרו פורסם לפני כעשרים שנה על ידי אברהם דוד, והוא אשר עורר את ההתעניינות המחודשת באישיות זו.³ דוד מטפל בשתי הסוגיות שבהן נגע פולק, אך הוא מרחיב את היריעה תוך ניתוח מחודש של המקורות העבריים, מהם אחדים שלא נוצלו קודם לכן לצורך זה. לשאלת הנגידות דוחה דוד את סברת פולק, כי 'נגיד' הפך ממשרה רשמית לתואר של כבוד. הוא מבכר את גירסתו של ר' דוד בן זמרה (רדב"ז), שחי באותה תקופה ובאותו אזור, ולפיה פסקה הנגידות במצרים עם הכיבוש העות'מאני, על עדותו של יוסף סמברי, בן המאה השבע-עשרה, שלפיה המשיכה הנגידות להתקיים עד שלהי המאה השש-עשרה. כמו כן מציין דוד, כי יוסף סמברי, שהזכיר את אברהם קאשטרו כאחד הנגידים האחרונים, כתב גם, כי הסולטאן סולימאן 'בנה את חומות ירושלים על ידי הנגיד הר' אברהם קאשטרו ז"ל אשר היה במצרים מושל על בית המטבע' (כידוע, נבנו חומות ירושלים בין השנים 1536–1540). מעדות נוספת, הקדשה לאברהם קאשטרו בספר 'אבן השם' של המקובל יוסף אבן ציאה, שנכתב בירושלים בשנת 1537, מסיק דוד, כי קאשטרו עזב את מצרים בשלב כלשהו והתיישב בירושלים לכל המאוחר ב-1537, שם היה גם 'הרוח החיה במלאכת הבנייה' של חומותיה החדשות של העיר. דוד אף מביע את ההשערה כי קאשטרו שימש כראש הקהילה היהודית בירושלים באותה עת.

בנוסף לעדויות חשובות אלה, כולל מאמרו של דוד מספר אלמנטים משלימים מתוך המקורות העבריים. עדויות של דוד הראובני ואליהו קפסאלי מלמדות, כי קאשטרו שימש כמנהל המטבעה במצרים לפחות עד שנת 1524. שנה זו חשובה במיוחד, שכן בה הסתיימה פרשת המרד של אחמד פאשה, מושל מצרים, שבמסגרתה גילה קאשטרו את נאמנותו לשלטון המרכזי באסאתאנבול. בתמורה לכך, לאחר כשלון המרד, זכה להוקרה רבה הן מצד השלטונות, והן מצד הקהילה היהודית שנהנתה מעמדתו זו. פרשה זו מתוארת, כפי שצוין, במגילת 'פורים' של מצרים' שפורסמה במהדורות שונות.⁴

3 דוד, הנגידות.

4 ראה לעיל, הערה 1.

עדות נוספת שהביא דוד באותו מאמר היא זו של הנוסע משה באסולה. בעברו בעיר בירות בשנת 1522 מציין נוסע זה, כי באותה עיר היה 'איש אחד גדול לפני השר שמו אברהם קשטרו' עומד בשער המכס על פיו יהיה כל דבר המכס ועושה כרצונו'. אברהם דוד דוחה את האפשרות כי מדובר באדם אחר שנשא שם זהה, ומביע את הסברה כי אברהם קאשטרו, שעה שניהל עדיין את המטבעה בקאהיר, החזיק גם בתפקיד של מפקח על המכס בעיר בירות, שכן, כדבריו 'קשה להניח שמדובר פה בשני 'יוסף בן שמעון', כאילו באותה תקופה ממש יועסקו שני כלכלנים בכירים והם בעלי אותו שם פרטי ואותו שם משפחה, אחד במצרים ואחד בסוריה'.

ברשימה קצרצרה שפרסם דוד תמר בשנת 1972,⁵ הוא חלק על אחדות מקביעותיו של אברהם דוד. לדבריו, עדות סמברי, בשילוב עם ההקדשה בספרו של אבן ציאה, אינם בגדר הוכחה מספקת למסקנה כי קאשטרו 'עלה לירושלים' בסוף ימיו. תמר מציע גם כי יש לשקול היטב אם אין מדובר ב'שני יוסף בן שמעון', שכן לדעתו קשה ליישב בין דמותו של קאשטרו כעסקן ציבור וכאיש פיננסים לתארים שלהם זכה בספרות העברית של התקופה, כגון 'החכם האלהי האמיתי' או 'איש אלדים קדוש', 'המרכה להרכיץ תורה בישראל'.

מפנה מעניין בחקר תולדותיה של אישיות זאת חל בשנת 1980, שעה שחיים גרבר פרסם עדות על 'מעלם אבראהים' הלקוחה ממסמך עות'מאני מקוטע ובלתי מתוארך שהתגלה בכריכת ספר עתיק המצוי באוסף פרטי.⁶ גרבר ניסה לשלב את פירווי המידע ששאב מהמסמך העות'מאני, הנראה כהעתק של תעודה רשמית, בנתונים הביוגרפיים של אברהם קאשטרו, כפי ששוחזרו על ידי אברהם דוד. בהתבססו על תוארו של אותו 'מעלם אבראהים' המופיע במסמך ([אמיר] אמרא אלמלה אל-יהודיה), מסיק גרבר כי מעין 'נגידות מעשית' המשיכה להתקיים בקרב יהודי מצרים בראשית התקופה העות'מאנית, וכי ייתכן כי ניתן להבחין כבר בניצנים ראשונים למוסד ה'מילת', שהתגבש באימפריה העות'מאנית רק במאה התשע-עשרה.

מעמדו החשוב של קאשטרו בתחום הפיננסי של אחת הפרובינציות הראשיות באימפריה העות'מאנית, והעדויות האחרות הקושרות אותו להתרחשויות חשובות בתחום אותה אימפריה, הותירו מקום לתקווה כי ביום מן הימים אכן תתגלית תעודות עות'מאניות נוספות שתאפשרנה להשלים את הפרטים החסרים בביוגרפיה של אישיות חשובה זאת. ציפיות אלה התגשמו בשנת 1982, עם פרסום מאמרו של אמנון כהן בעניין בניית חומות ירושלים.⁷ בארכיון של בית-הדין השרעי בירושלים גילה אמנון כהן עדויות חדשות ובחלקן אף מפתיעות על גיבורנו. באותו ארכיון הוא לא מצא כל אישור המקשר את אברהם קאשטרו באופן ישיר לבניית חומותיה של ירושלים. נהפוך הוא,

5 תמר, שלוש הערות.

6 גרבר, מסמך תורכי.

7 כהן, חומות ירושלים, וכן: כהן, חומות ירושלים (אנגלית). (במאמר זה השלים כהן פרטים אחדים שלא הופיעו במאמרו העברי.)

הוא הביא עדויות מפורשות וחד משמעויות המעידות, כי הממונה על בניית החומות היה מחמד צ'לבי אלנקאש, שנשלח לצורך זה במיוחד מן הבירה העות'מאנית לירושלים. אולם, גם אם אין בארכיוני בית-הדין המוסלמי כדי לאשר את גרסתו המאוחרת של יוסף סמברי בנקודה זאת, יש בהם חומר מסוג אחר, הקושר אותו בהחלט לירושלים בשנים שבהן נבנתה החומה. כהן מביא עדויות אחדות, שלפיהן העניק קאשטרו בחייתו בקאהיר אשראי לצורך בניית חומותיה של ירושלים. יתר על כן, ברור כי אברהם קאשטרו היה בעל רכוש בירושלים, והשקיע מהונו כדי לרכוש חלקות נוספות במטרה לבנות בתי מגורים בתוך החומות ואולי אף מחוצה להן. מעדויות אלה, מן השנים 1538 ו-1558, בצירוף תעודה נוספת משנת 1540, מתקבל הרושם כי לאברהם קאשטרו הייתה עמדה חשובה בקהילה היהודית של ירושלים, וכי נשא גם בתפקיד רשמי כ'אחראי על גביית המסים הסולטאניים', אם כי התעודה שבה מדובר אינה מציינת היכן ומתי מילא תפקיד זה.

כהן מעלה את ההשערה, כי השלטונות העות'מאנים אכן השתמשו בכישוריו ובנסיגונו של קאשטרו, ששהה בירושלים בעת בניין החומות, כנראה במעמד של עוזר למחמד צ'לבי נקאש. תעודות אלו מלמדות, לדעתו, על האפשרויות שעמדו בפני היהודים לרכוש רכוש דלא נידי ולפתחו, על מעמדם הכלכלי של אחדים מיהודי ירושלים ועל אפשרות שילובם במנהל הפרובינציאלי של האימפריה.

בנוסף לכל אלה מביא מאמרו של כהן עדות, שניתן להגדירה כסנסציונית. בתעודה משנת 1540 התואר המופיע אחרי שמו של אברהם קאשטרו אינו 'היהודי' כבתעודות האחרות מן השנים 1538 ו-1558, אלא: 'אברהם' כאסתר אלמהתדי, הממונה (עאמל) על [גביית] המסים הסולטאניים. המושג 'מהתדי' שמשמעותו 'החוזר לדרך הישר', הוא תואר שמקובל לתת למתאסלמים, ולפי עדות זאת מסיק אמנון כהן, כי אברהם קאשטרו אכן התאסלם.

מסקנה תמוהה זו עוררה אצל כהן מספר שאלות: אם אברהם קאשטרו אכן התאסלם, כיצד זה, שואל הוא, הוא מתואר כיהודי במקורות יהודיים מאוחרים יותר, שאף ממשיכים להללו? ושאלה הוא התאסלם רק למראית עין או בסתר? באותו מאמר נותרות השאלות ללא מענה. ניתן היה כמובן גם להוסיף עליהן את התמיהה כיצד זה מופיע שוב התואר 'יהודי' בצמוד לשמו של אברהם קאשטרו ברישומיו של בית-הדין המוסלמי משנת 1558, כלומר שמונה-עשרה שנה לאחר שתואר לכאורה כמתאסלם.

גילוייו של אמנון כהן עוררו את אליאב שוחטמן לפרסם גם הוא מאמר על אברהם קאשטרו, שעיקרו דחיית המסקנה כי הלה המיר את דתו.⁸ המונח 'מהתדי', לדעת שוחטמן, יכול להתפרש כפשוטו, דהיינו 'ההולך בדרך הישר', ויכול היה גם להיות פרי של פליטת קולמוס או אי הבנה של אחד הבלרים. שוחטמן גורס, שאין להעלות על הדעת כי אדם שהתאסלם יתואר במקורות העבריים מאוחרים יותר בביטויים כה חיוביים. במאמר זה מודגשים הצדדים הרוחניים באישיותו של אברהם קאשטרו, המוצג

כמקורב למקובלים, מעודד מלומדים לכתיבה ומסייע בידם. בדומה לאברהם דוד, דוחה שוחטמן את האפשרות, כי מדובר ב'שני יוסף בן שמעון'. לדעתו, 'קלושים הסיכויים ששני אנשים בעלי אותו שם עסקו באותו משלח יד באותה תקופה ממש', 'אם כן', מוסיף הוא במאמר מוסגר, 'אין לומר שזו הנחה מופרכת מעיקרה'.

אברהם דוד חזר ופרסם מאמר נוסף על אברהם קאשטרו בשנת 1985, ובו הוא מסכם את עיקרי הדברים הידועים, ומוסיף עליהם עדויות נוספות, הפעם מן הגניזה הקאהירית.⁹ העדות העיקרית היא מכתב בלתי מתוארך, שממנו משתמע כי אברהם קאשטרו היה חוכר המכס באלכסנדריה. המכתב נשלח מאלכסנדריה לסוחרים יהודיים, ובו מודיע קאשטרו כי שלח את 'אנשי המגדל' לחפוס אנייה שעמדה להימלט מן הנמל ומבטיח לאותם יהודים כי לא ייגרם להם נזק משמעותי מאותה פרשה. המאמר עוסק גם בעזבונו של קאשטרו וירשיו, סוגיה שאינה מענייננו כאן.

מסקירה זו אנו רואים אפוא ששאלות אחדות הקשורות באישיותו של אברהם קאשטרו נותרו בגדר תעלומה. האם היה או לא היה נגידם של יהודי מצרים? האם ניהל או לא ניהל את מפעל בנייתן של חומות ירושלים? האם התאסלם או היה 'איש אלדים קדוש'? האם אמנם היה איש פיננסים בקנה מידה בין-לאומי, שניהל את המטבעה המצרית בקאהיר ואת המכס בבירות, ואולי אף באלכסנדריה, בעת ובעונה אחת? ואולי בכל זאת מדובר ב'שני יוסף בן שמעון'?

לחלק מהשאלות הללו, אם כי לא לכולן, יש בידי תשובות, המבוססות על מקורות שלא נבחנו עדיין כלל בהקשר זה. מדובר במקורות הקשורים בהיסטוריה של הרפובליקה של ונציה, אשר לה ולאזרחיה היו כידוע אינטרסים חשובים ביותר בלבאנט העות'מאני. הנתיבים הראשיים של הסחר הבין-לאומי של ונציה, אחד מבסיסי הכוח והעושר של הרפובליקה, עברו בתחומיה של האימפריה העות'מאנית, ורוב נחלותיה של ונציה מעבר לים היו בלב אזורי התפשטותה של אותה אימפריה. לרפובליקה היה נציג קבוע (ביילו; Bailo) ב'שער העלין' באסתאנבול, ולעתים מזמנות נשלחו לשם גם שגרירים מיוחדים למשימות שונות. כמו כן, קיימה ונציה מערך של קונסולים במקדים העיקריים של הסחר הבין-לאומי (כגון אלכסנדריה), או בבירות המחוז של האימפריה העות'מאנית (כגון דמשק). כל הנציגים הללו קיימו קשרים רצופים עם מרכז השלטון בוונציה. עליהם יש להוסיף את מפקדי השיטות של הגאליות המסחריות, שהפליגו מדי שנה בנתיבים קבועים ליעדיהם, את רבי החובלים של אניות הסוחר הפרטיות,¹⁰ וכן סתם סוחרים ונציאנים שדיווחו כולם על אירועים ובעיות שונות שנתקלו בהם במהלך פעילותם באגן המזרחי של הים התיכון. דיווחים אלה, הן הרשמיים והן הבלתי רשמיים, זכו לתשומת לב רבה במוסדות השלטון הוונציאנים, אשר דנו בהם לעתים קרובות, ונקטו בצעדים שנראו מתאימים בסוגיה זו או אחרת. מאמרי מבוסס על מגוון זה של עדויות, שחלקן קיים בדפוס וחלקן האחר נחשף כאן לראשונה מן המקורות הארכיוניים. דומני כי מכל

9 דוד, קאשטרו.

10 על הסחר הימי והאבטחה בין גאליות ואניות סוחר רגילות ראה ליין, הספנות הוונציאנית. אותו מאמר הודפס גם בקובץ המאמרים של ליין (ליין, ונציה, עמ' 3-24).

סוגי המקורות שעליהם מתבססים המחקרים על אברהם קאשטרו, המידע שאביא כאן הוא ריכוז הידיעות העשיר ביותר מבחינה כמותית.

האזכור המוקדם ביותר של אברהם קאשטרו (בשמו המלא), שעלה בידי למצוא במקורות הוונציאנים, מופיע בדין וחשבון, שהוגש לשלטונות ונציה על ידי ג'יובאני אלויזה במבו (Giovanni Alvise Bembo), מפקד שייטת בת שתי גאליות מסחריות שהפליגו לאלכסנדריה בחודש אוגוסט 1530 ושוב משם בפברואר 1531. מסמך זה הוא קצר מהרגיל, אך כמחציתו מוקדשת לדמות הנמצאת במוקד ענייננו, בלשון זאת:

...שם באלכסנדריה נמצא יהודי ושמו אברהם קאשטרו, שהוא 'מעלם'. זהו אויב מושבע של אומתנו, ולפי הנאמר לי, הוא מחזיק בחכירה מטעם הסולטאן בכל המכסים של אלכסנדריה תמורת 85,000 דוקאט בשנה שיש בה מסע של גאליות המעמיסות סחורה. במקרים שבהם הגאליות אינן מעמיסות, הוא חייב לשלם 55,000 בלבד. עם הגעת הגאליות, אותו יהודי, בהיווכחו שכמות התבלינים קטנה ובשל כך לא יוכל להפיק רווח, משתדל אצל הפאשה בעזרת שלמונים רבים, כדי שהלו יאסור עסקאות וימנע יצוא התבלינים המעטים המצויים בעת עגינת הגאליות. וכך אירע השנה — הוא גרם להן טרדות רבות, דבר שהביא נזק עצום לסולטאן וחורבן לגאליות. הוד מעלתו [הדוג'ה] ישיכיל לנקוט בצעדים בהתאם לתבונתו...¹¹

המקורות הוונציאנים מצביעים אם כן על כך כי אברהם קאשטרו היה כבר בראשית חודש אוקטובר 1530, מועד הגעתן של הגאליות הוונציאניות לאלכסנדריה,¹² חוכר המכס של עיר הנמל המצרית, תפקיד שיוחס לו כבר על-פי כתבי הגניזה, ללא תיארוך, על ידי אברהם דוד. בנוסף לכך מעיד מסמך זה על היקף ההכנסות של השער העליון מן המכסים של אלכסנדריה, על חשיבות הסחר הוונציאני בהכנסות אלה, וכן על מעורבותו של קאשטרו בעמדה חשובה זו, על יכולת השפעתו על הממשל ועל היחסים העכורים ששררו בינו לבין הסוחרים הוונציאנים. בהקשר זה ראוי להדגיש כי חכירת המכס של אלכסנדריה הייתה קשורה ככל הנראה בסמכויות שלטוניות נוספות. מסמכים ונציאניים רשמיים מראשית שנות החמישים של המאה השש-עשרה מלמדים, כי לחוכר המכס היהודי של אלכסנדריה, שכינויו בתעודות הוונציאניות הם malem או malen (מעלם), scalliero (אשר על הנמל), או nadar (נאטר), הייתה גם הסמכות למכור תבואה לסוחר ונציה לצרכי יצוא.¹³ לקשיים שבהם נתקלו סוחר ונציה בסחר התבלינים היו, כמובן, סיבות נוספות, חשובות לא פחות, וראשונה בהן התחרות של הנתיב הפורטוגזי

11 ASV, Collegio Relazioni, B. 61-I, ff. 120V-121. את המסמך במקורו ראה בנספח למאמר זה. הפלגת שייטת הגאליות לאלכסנדריה ושובה משם תועדו ביומנו של מארינו סאנוטו, ראה בעיקר, כרך 53, טורים 265, 289, 482; כרך 54, טור 297.

12 לפי מכתבו של הקונסול הוונציאני באלכסנדריה, הגיעה שמה שייטת הגאליות בפיקודו של ג'יובאני אלויזה במבו ב-6 באוקטובר 1530, ראה סאנוטו, כרך 54, טור 184.

13 שם, טורים 295, 305.

סביב אפריקה, אך המסמך שצוטט לעיל מצביע על התפקיד המרכזי שייחסו אז הוונציאנים לקאשטרו בכל הקשור לפעילותם המסחרית במצרים. ראוי לציין כי הגאליות האמורות אכן חזרו בסופו של דבר לוונציה ללא תבלינים, והסוחרים שהשקיעו את הונם במסע זה סבלו הפסדים גדולים.¹⁴

ג'יובאני אלויזה במבו לא היה בודד בהערכתו זו לגבי מקומו של חוכר המכס היהודי בקשיים שעברו אז על הסחר הוונציאני במצרים. במקורות הוונציאנים של ראשית שנות השלושים של המאה השש-עשרה נמצא שפע של תלונות על מעלליו של אברהם קאשטרו, חוכר המכסים של אלכסנדריה. במכתבו של הקונסול הוונציאני באלכסנדריה, נאדאלין קונטאריני (Nadalin Contarini), שנשלח לוונציה בינואר 1532, כלולה הפיסקה הבאה:

נבל זה, חוכר המכס אברהם קאשטרו היהודי, הוא מקור כל הרעות... אנייה בתפוסה של 400 חביות (botte), בבעלות הפאשה של קאהיר, עמוסת חיטה ואורז שנשלחו לצפון אפריקה (Barbaria), טבעה באותו לילה [ה-23 בינואר] באשמתו של אותו מוכס יהודי נבל, המנסה להזיק לאנשינו מדי יום ביומו. כל הקונסולים התלוננו עליו בשער העליון אך ללא הועיל. הפאשה אינו עושה דבר ללא הנחייתו. האדון זואן פראנצ'סקו ווניר (Venier) בן האדון ניקולו, עשה עסקה עם מוסלמי לרכישת 5 קנטר פלפל ארוך וקיווה לטוב, אך היהודי הלז התערב ומנע זאת בהוראה לאותו מוסלמי לבל יעשה כן, שכן הוא עצמו מעוניין בסחורה, וכך אכן השיג את הסכמתו לדבר.¹⁵

מכתבים נוספים שנשלחו מאלכסנדריה לוונציה בשנת 1532 מספקים מידע נוסף על החיכוכים בין קאשטרו לסוחר ונציה. במכתבו של הירונימו קונטאריני (Hieronymo Contarini), מפקד שייטת הגאליות המסחריות של ונציה באלכסנדריה, מ-12 במאי, נאמר כך:

אברהם קאשטרו היהודי, מנהל המכס, שהוא אסונה של עיר הנמל ושל האומה שלנו, גרם לכך שהפאשה ישלח שלושה צווים שב[אחד מהם] הורה להוריד

14 על חכירת המסים במצרים ומעורבותם של היהודים בתחום זה, ראה שטובר, המוכסין. לגבי התואר 'מעלם' וייחוסו לחוכרי המסים והמכסים בספרות הרבנית, ראה שם, עמ' 68, וכן אצל בשן, עמ' 99, הערה 181. עוד על אותו התואר ומשמעותו בהקשר זה, ראה כהן, יהודים, עמ' 154, 157. כזכור מופיע 'מעלם אבראהים' בתעודה שפרסם גרבר, שצוטטה לעיל, וכן בכרוניקה של אבן איאס, כפי שצוטטה על-ידי פולק, עמ' 29-31 (מעלם דאר אלצ'רב), ובתעודת הסג'ל שצוטטה על ידי כהן, חומות ירושלים, עמ' 409 (אלמעלם אבראהים בן יוסף המכונה כאשתרו). לגבי הכינוי 'מעלם' (malen, malem) במקורות הוונציאנים, ראה סאנוטו, כרך 57, טור 268 (15 באוקטובר 1532); ASV, Senato Mar, reg. 32, f. 58 (22 Sept. 1555); וכן טייפולו, עמ' 16 (1555). לגבי הכינוי scalliero ראה פומה, עמ' 32. לגבי התואר נאטר (nadar) ראה סאנוטו, כרך 56, טור 314 (יוני 1532); כרך 58, טורים 716-717 (יוני 1533).

15 מכתבי הקונסולים מצוטטים מתוך יומניו של סאנוטו. מכתבו של הקונסול קונטאריני: כרך 56, טור 85.

ליכשה את הקונסול פולו במבו (Polo Bembo), על פי דרישתו של יהודי אחד. [הצו] האחר נגע לאחד הסוחרים והשלישי לנווט (armirao) שלי. העניין האחרון הוסדר בעזרת שוחד (si conzo in manzarie) וכן גם עניינו של הסוחר.¹⁶

ניתן להבין כי אברהם קאשטרו עיכב את הספינות הוונציאניות בנמל בגלל תביעות של נתינים מקומיים, ביניהם יהודי אחד, מן הסוחרים והימאים הוונציאנים, וניצל את השפעתו על הממשל כדי למנוע מן הקונסול הוונציאני לעזוב את מצרים בתום כהונתו, וכנראה גם לעצרו. קשה להימנע מלקשר בין מידע זה למכתב שפרסם אברהם דוד מן הגניזה, שעניינו פרשה דומה, אף כי הוונציאנים אינם מוזכרים שם במפורש. אך יש לדעתי להיזהר מלזהות בוודאות את שתי הפרשיות, שכן תקריות מסוג זה היו שכיחות ביותר באותם ימים.

פרטים נוספים על פרשה זאת ופרשיות אחרות כלולים במכתביו המאוחרים יותר של הקונסול הוונציאני באלכסנדריה. במכתב בלתי מתוארך שהתקבל בוונציה ב-1 ביוני אותה שנה כותב הקונסול קונטאריני: 'הגיע [לאלכסנדריה] שליח מיוחד (ציאוש) מקאהיר ובידו מכתבים של הפאשה בעניין אותו פראנצ'סקו דה ויגו (De Vigo) בנו של האדון דומניקו, אשר ברח משם עמוס חובות לערבים (Mori), תורכים ויהודים וכן לסולטאן ולנאט'ר אברהם קאשטרו היהודי'. הקונסול מבקש מן הסיניוריה [השררה] — כינויו של הממשל המרכזי של הרפובליקה הוונציאנית] לנקוט בעניין זה באמצעים הנאותים. בהמשך אותו מכתב מדווח הקונסול על שתי ספינות, האחת בבעלותו של פיירו לוקזולטה (Piero Lucasolta) והשנייה בבעלותו של זורזי ואגולין (Zorzi Vagolin) מקורפו, שהועמסו בתבואה על ידי איש גנואה בשם הירונימו ארקואטה (Hironimo Arquata), ועמדו להפליג עם מטען זה תחת דגל ונציאני מאלכסנדריה לג'רבה, לאחר שחלק מדמי ההובלה כבר שולם. האניות נתפסו על ידי כלי שיט (קאראבלה) בעל צוות של 24 ימאים בתואנה שהן ספינות קורסארים. הן אולצו לשלם את כל דמי ההובלה באלכסנדריה ואף לחלוק את המטען (עם אנשי הקאראבלה), דבר בלתי נסבל לדברי הקונסול. קונטאריני ממשיך וכותב, כי אותו קאשטרו היהודי כתב בעניין זה עתירה (arzo) לפאשה, שבה טען כי הנווט (armirao) של הגאליות, סאבה (Saba), היה שותפו של אותו לוקזולטה, ובעקבות זאת הגיע צו של הפאשה לעכב את הגאליות, שכן מדובר היה בכספי הסולטאן.¹⁷

ב-9 ביוני נקראו בסנאט הוונציאני מכתבים מאת הקונסול באלכסנדריה שבהם דיווח הלה על מאסרו של הקונסול הקודם, פולו במבו, בשל תכניו של אברהם קאשטרו. הקונסול התלונן עליו בפני הקאדי והאמין (emin), ואף איים לפנות לשער העלין.¹⁸ ב-7 באוגוסט באותה שנה הוגש לסנאט דין וחשבון של מפקד שייטת הגאליות המסחריות ששבו ממצרים, וגם הוא מתייחס למוכס היהודי, אברהם קאשטרו, שפגע

קשות בסוחרים הוונציאנים. הוא ממליץ להימנע ממשלוח הגאליות לנמל אלכסנדריה, ולהעדיף את 'הנמל הישן'.¹⁹ בנובמבר הגיע מכתב נוסף מן הקונסול קונטאריני, שנשלח ב-2 באוגוסט של אותה שנה, ובו הוא מבקש לדאוג לכך כי יישלח צו מן השער שימנע מן היהודי אברהם קאשטרו לעכב את הספינות הוונציאניות מעבר לתקופה שנקבעה מראש לעגינתן.²⁰ ב-13 באוקטובר שלח הקונסול קונטאריני איגרת נוספת לוונציה, שבה סיפור מעניין נוסף על גיבורנו. לדברי הקונסול, 'מעלם אברהם קאשטרו היהודי' (malem Abraim Castro zudeo) יצא לקאהיר ושם הוציא על שיחוד הפאשה 2,000 דוקאט, על שיחוד האמירים (mirigiani) — 1,000, ועל שיחוד לחמישה אחרים — 2,000, אך לאחר שנערך עמו החשבון נתגלה כי הוא עדיין חייב לסולטאן 80,000 דוקאטים ונציאנים. לאחר שהתחייב בכתב לשלם, ניתנה לו חכירת המכס של אלכסנדריה לשנה נוספת. בינתיים, ב-2 בספטמבר, בעמדו לעזוב את קאהיר, הגיעה לשם השיירה ממכה, ובה גם הדפתרדאר (Defterdar) סכנדר צ'לבי, הממונה על האוצר באסתאנבול. קאשטרו התלונן בפני אישיות חשובה זאת על הפאשה של קאהיר, שעשק אותו, לדבריו. לאחר שעזב את קאהיר נודע הסיפור לפאשה, שהורה לו לשוב ואף שלח הוראות לאלכסנדריה להוציא מידי את ניהול המכס. במכתבו הקונסול אינו מסתיר את שביעות רצונו מהתרחשויות אלה בכתבו: 'כל עוד אשאר אני קונסול נחיה כאן בשלווה, לאחר שנבל זה סולק מתפקידו, שכן כל עוד [המכס] בידי, נועד הכול להיהרס...'. הקונסול מודיע כי הוא צופה משלוחים גדולים של תבלינים, אשר הפעם ניתן יהיה לרכשם סוף סוף ללא הפרעתו של אברהם קאשטרו.²¹

ב-12 בנובמבר 1532, כשבועיים לפני מותו, שלח הקונסול קונטאריני מכתב נוסף מאלכסנדריה לוונציה, ובו דיווח כיצד שוחרר קודמו מן המאסר: הקונסול קיבל מכתבים של הסיניוריה שהיו מיועדים לפאשה של קאהיר ושלח אותם מיד ליעדם בידי לורנצו מורוסיני (Lorenzo Morosini), שאליו התלווה המתורגמן של הקונסוליה. מורוסיני קרא את לשון המכתב בפני הפאשה, אך המתורגמן תרגמו באופן אוהד לאברהם קאשטרו. הדבר אף נודע לקאשטרו, שמהר לבוא אל הדיואן, אך הפאשה, ששמר לו טינה, סילקו משם בכעס. בעקבות זאת שלח הפאשה צו לקאדי ולאמין של אלכסנדריה ובו הורה לשחרר את הקונסול לשעבר במבו. הפאשה טען, כי לא ידע דבר על הצעדים שננקטו נגד הקונסול במבו, אך לדברי הקונסול, הוא שיקר, שכן הצווים שלו נמצאים באלכסנדריה אצל הקאדי. הקונסול לשעבר במבו נותר בביתו של יורשו בתפקיד, עד להגעתם של מכתבים מן הביילו הוונציאני באסתאנבול, שאמורים היו לאשר את שחרורו באופן סופי. המתורגמן שמעל בתפקידו הוחלף בכריסטופולו קורסו (Cristofolo Corso), ונציאני דובר ערבית.²²

19 שם, טור 682.

20 סאנוטו, כרך 57, טור 267.

21 שם, טור 268. באוקטובר 1532 עדיין מזכיר מפקד השיטת הוונציאנית במכתבו את 'היהודי המחזיק במכסי הסולטאן באלכסנדריה' (שם, טור 233).

22 שם, טורים 503–504.

16 סאנוטו, כרך 56, טור 298.

17 שם, טור 314.

18 שם, טור 373.

במכתבו של הקונסול מאלכסנדריה, יכול לפתותנו להסיק מכאן שאברהם קאשטרו, שהחזיק במכס של אלכסנדריה, ניהל גם את המכסים של בירות וטריפולי. מצד שני, אם אכן כך הדבר, ניתן היה לצפות כי נציגי ונציה בשער ידגישו את העוול שנגרם להם על ידו בכל מקום, ולא רק בנמלים הסוריים. פתרון התעלומה מצוי במכתב ששלחו מאסתאנבול ב-26 ביולי 1533 שני השגרירים הוונציאנים, פייטרו זן (Pietro Zen) ותומה קונטאריני (Thoma Contarini), יחד עם הביילי ניקולו ג'יוסטיניאן (Nicolo Giustinian), ובו דיווח כמעט מילולי על שיחתם עם אברהם קאשטרו מסוריה (הפעם כבר הביילו העלה דרישה כי 'אותו יהודי בוגדני, אברהם קאשטרו מסוריה' (הפעם כבר מופיע השם בצורתו הנכונה) לא יתערב יותר בענייניהם של הוונציאנים. והוא [הפאשה] ענה: 'כותבים לנו כי הוא אדם נאמן ומועיל לענייני הסולטאן, אך למרות זאת נסלק אותו כדי שלא יהיה למכשול לאומה שלכם, כאילו מת'. והביילו ממשיך וכותב בזו הלשון: 'ובאשר לאברהם קאשטרו האחר מאלכסנדריה, נודע לי מפיו של זן (Zen) כי הוא הפך לידידנו, לכן לא אמרתי דבר [בעניינו]'.²⁶

פתרון התעלומה סוף סוף בדינו. אכן, מדובר ב'שני יוסף בן שמעון', האחד פעיל במצרים, והשני בסוריה. אין להטיל ספק בעדויות אלה של הוונציאנים באימפריה העות'מאנית. הם באו במגע יום יומי עם אנשי המכס בלבאנט והכירו אותם היטב. האבחנה בין קאשטרו באלכסנדריה לקאשטרו בבירות וטריפולי היא, אם כן, חד משמעית. אולם, בניגוד לסברה שהעלה דוד תמר, אין מדובר באברהם קאשטרו אחד שהוא עסקן ואיש פיננסים ובאחר שהינו 'חכם אלוהי אמיתי', 'ראיש אלדים קדוש', אלא בשני בעלי הון, גבירים של ממש, המעורבים במנהל הכספי של האימפריה העות'מאנית ובמאבקי הכוח שלה. יש להניח, כי אברהם קאשטרו שבו פגש משה באסולה בבירות בשנת 1522 הוא אותו מוכס שפעל בבירות ובטריפולי גם ב-1532/3, ואינו זהה לאברהם קאשטרו, חוכר המכס באלכסנדריה בראשית שנות השלושים, שאותו ניתן לזהות במידה רבה של ודאות עם מנהל המטבעה של קאהיר בראשית שנות העשרים של המאה השש-עשרה.

בנקודה זאת אנו יכולים לחזור מספר חודשים לאחור כדי להמשיך ולעקוב אחר הדיווחים הוונציאנים בעניינו של קאשטרו 'המצרי'. מכתב של פייטרו זן, השגריר וממלא-מקום הביילו, מה-11 בפברואר 1533, כולל פסקה הנוגעת לאברהם קאשטרו מאלכסנדריה, שאיני בטוח בכוונתה. 'בעניין אותו יהודי-קאשטרו מאלכסנדריה' הוא כותב, ומנקודה זאת ניתן לפרש את הכתוב בשני אופנים: האחד — 'נאמר לפאשה כי הוא הגדיל את הכנסות הסולטאן מן המכסים'. הפרשנות האחרת מתקשרת אולי טוב יותר עם המשך הכתוב, ונוסחה יכול להיות כדלקמן: 'נאמר לפאשה כי [כדי] להגדיל את הכנסות הסולטאן מן המכסים הבאתי אליו [אל הפאשה] יהודי, בנו של זקן היהודים [הפרנס?] (fiol del prothoiero di iudei), אשר ייתן ערבונות, ויש לו כאן [באסתאנבול]

קאשטרו מצטייר, אם כן, כאדם בעל השפעה גדולה, המגלגל סכומי כסף אדירים, עוין לסוחרים הוונציאנים, ובעל ביטחון עצמי רב, אולי רב מדי, שכן התרת לשונו בשיחת חולין עם הדפתרדאר מאסתאנבול עלולה הייתה לעלות לו ביוקר רב. אולם, כפי שנראה בהמשך, פרשה זו לא הביאה כנראה באותו שלב לנפילתו המיידית.

אלכסנדריה לא הייתה הנמל העות'מאני היחיד בלבאנט שבו נתקלו סוחריו ונציה וימאיה במוכס יהודי עוין באותה עת. מצב דומה שרר בנמלי סוריה, כפי שעולה מעדותו המקוטעת של מפקד שייטת הגאליות ששבו לוונציה בפברואר 1531 מהפלגתן לסוריה. המפקד, לורנצו דה מולה (Da Mulla), דיווח לסנאט ב-18 בפברואר כי בעת עגינתן של הספינות בנמל טריפולי, 'אברהמים היהודי הזה... [חוכר המכסים?]... בנמלי הסולטאן, התנגד לניהול עסקאות על סיפון הגאליות'. בעקבות פניית מפקד השייטת לקאדי הוסרה התנגדותו של אברהמים, אך זה מצא דרך אחרת להציק לוונציאנים בעת עגינתן של הגאליות בנמל בבירות, שם ניסה לגבות מהם תעריפי מכס מופקעים.²³

לפני שנעלה את השאלה המתבקשת כמעט מאליה ממידע זה, נראה מה ניתן למצוא באותו עניין בהתכתבות הרשמית שהתנהלה באותן שנים בין הביילו הוונציאני באסתאנבול למרכז השלטון בוונציה. במכתב שנשלח מאסתאנבול לוונציה ב-14 באפריל 1532, מדווח הביילו על שיחתו עם סכנדר צ'לבי, אותו דפתרדאר שכבר נתקלנו בו בקשר להסתבכותו של אברהם קאשטרו בקאהיר. בשיחה זו נדונו התביעות שהועלו כנראה על ידי סוחרים ונציאנים בדמשק כנגד אברהם קאשטרו, המתואר במכתבו של הביילו כ-'חוכר אותם חופים' (apaltador de quele marine). סכנדר צ'לבי הבהיר לביילו כי קאשטרו ייקרא לבירת האימפריה, שכן היו טענות נוספות שהועלו נגדו.²⁴ מתברר, אם כן, כי אברהם המוכס של בירות וטריפולי אכן נקרא אברהם קאשטרו. אנו שבים אפוא לשאלה שהועלתה כבר על ידי אברהם דוד בקשר לעדותו של הנוסע משה באסולה משנת 1522. האם החזיק בידיו אותו אדם בעת ובעונה אחת את המכסים של אלכסנדריה ובירות? יש לזכור, כי דרך כל אחד מנמלים אלה עברו מדי שנה סחורות בעלות ערך רב ביותר, והמכסים ששולמו בעבורם הגיעו לסכומים נכבדים, כפי שראינו בדו"ח של ג'יובאני אליזיה במבו שצוטט לעיל. התשובה לתעלומה טמונה בהמשך ההתכתבות של נציגי הרפובליקה של ונציה בלבאנט.

ב-8 ביוני נקרא בסנאט של ונציה דיווח מאדריאנופול שנשלח על ידי המזכיר ג'אקומו די לה וודואה (Jaco mo di la Vedoa) ב-14 במאי, ובו הוא מדווח על פגישתו עם אברהמים פאשה, הוזיר הגדול. וודואה ביקש מהוויזר לפעול נגד אברהם קאשטרו (אצל סאנוטו: Cascio — אך למרות שיבוש השם אין ספק בזיהוי, כפי שיתברר מיד) אשר גרם נזק רב לוונציאנים בנמלי טריפולי ובירות, ואשר נהנה מתמיכה רבה. המזכיר מדווח, כי נשלחה הוראה לחייב את האיש בתשלום הסכומים הגדולים שאותם חייב היה לשלם לסולטאן, ולפטר אותו ממשרתו.²⁵ הזכרת החובות לסולטאן, שהוזכרו גם

23 סאנוטו, כרך 55, טור 511.

24 סאנוטו, כרך 56, טור 228.

25 שם, טור 363.

גם אב ואם, והוא ייקח משרה זאת'. בשולי המכתב מוסר זן כי הפאשה שלח את ההוראה לשחרר את הקונסול במבו באלכסנדריה.²⁷

האם מדובר כאן ביהודי, בן חסותו של השגריר הוונציאני, המוצע על ידי העות'מאנים כמחליפו של קאשטרו בתפקיד חוכר המכס של אלכסנדריה? דומה כי הוונציאנים אכן גייסו את כל מרצם כדי להדיח את יריבם מתפקידו. פייטרו זן כותב מהבירה העות'מאנית ב-8 במארס כי איאס פאשה הבטיח לסלק את אברהם קאשטרו 'מאותם חופים'.²⁸ לא ברור באיזה אברהם מדובר כאן, אך במכתביו של פייטרו זן שנשלחו מאסתאנבול ב-18 וב-23 באפריל 1533 הוא מדווח על שיחתו עם אברהם פאשה, שבה נדון מעצרו של הגאליית הוונציאנית באלכסנדריה. 'היהודים מציקים לנו והסוחרים המוסלמים אינם עומדים בדיבורם', נאמר באותם מכתבים.²⁹ בהוראות שניתנו לשגריר באסתאנבול באפריל אותה שנה נאמר במפורש כי עליו לפעול כדי להביא להעששתו של 'אברהם קאשטרו הנבל', שגרם נזק כה גדול לוונציאנים באלכסנדריה.³⁰ הלחץ הוונציאני בשער השפיע כנראה באופן כלשהו, שכן באיגרתו של דניאל דידו (Daniel Diedo), סגן הקונסול הוונציאני באלכסנדריה, שנשלחה משם ב-22 ביוני 1533, נאמר כדלהלן:

בימים אלו אברהם קאשטרו היהודי, נאטר' של עיר זו, בגלל הגזל שגרם לכל תושביה של עיר זאת, ומתוך חשש כי יסולק מתפקידו בעקבות התערבות שגרירנו בקונסטנטינופוליס, עזב את העיר לקאהיר, ומשם יצא לשער בלווית יאנון ביי (Janon Bey), הממונה על האוצר בקאהיר. הוא נושא עמו מתנות יקרות, ובכוונתו לחזור למעמד גבוה יותר מזה שהיה לו בעבר, באמרו כי את ההוצאות יגבה אחר כך מאנשינו.³¹

27 סאנוטו, כרך 57, טור 634. התואר 'prothogero' לקוח מעולם המושגים היווני-ביזאנטי, ומשמעותו: 'זקן העדה' (προτόγερρος). בקורפו, למשל, בשנת 1415, דרשו האיכרים מן השלטונות הוונציאנים למנות protoierus מקרבם שיהיה אחראי לגביית המסים, ראה D. Jacoby, 'Un aspect de la fiscalité vénitienne dans le Péloponnèse aux XIV et XV siècles: le zovaticum', *Travaux et mémoires du centre de recherche d'histoire et civilisation byzantines*, 1 (1965), p. 414. מאמר זה התפרסם גם בקובץ מאמריו של יעקבי: *démographie à Byzance et en Roumanie latine*, London 1975 (article IV). במערכת המנהל העות'מאני של המאה השש-עשרה ציין התואר הזה פקיד מדרגה בינונית או נמוכה, שפעל בדרך כלל לצדו של נושא תפקיד בכיר יותר; ראה למשל בחשבונות הביילו הוונציאני משנת 1525, הכוללים תשלומים לפקידים אחדים הנושאים בתואר זה, כגון ה-prothogero של שוערי השער העליון, ה-prothogero של מושל גליפולי, ה-prothogero של אברהם פאשה או ה-prothogero של הקאדי אצל: T.F. Jones, *Venice and the Porte, 1520-1542*, (Ph.D. thesis), Harvard University, 1910, Appendix II, pp. 4, 6. ייתכן שהשימוש במונח יווני זה לציון נושאי משרות כאלה היה מוגבל למנהל המרכזי באסתאנבול. קיימת גם אפשרות כי לאותו מונח היתה מקבילה תורכית, וכי המינוח prothogero בהקשר זה היה שגור בעיקר בפיהם של היוונים והוונציאנים בבירה העות'מאנית.

28 סאנוטו, כרך 58, טור 41.
29 שם, טור 205.
30 שם, טור 21.
31 שם, טור 716-717.

ייתכן כי החשש לעוררו גרם לקאשטרו לשנות את יחסו לוונציאנים, שכן כבר ב-26 ביולי כתבו נציגי ונציה בשער כי אותו קאשטרו הפך לידידם של הוונציאנים.³² ב-15 באוגוסט 1533 מדווחים שני השגרירים והביילו של ונציה כי יאנון אג'א (Janon Aga), השיח' גראנס (Siech Granes) ואברהם קאשטרו מאלכסנדריה הגיעו לאסתאנבול עמוסי מתנות. יאנון אג'א שוחח שם עם הביילו על המשבר בסחר התבלינים במצרים, שמקורו בפגיעות הפורטוגזים בספינות המוסלמיות, ואילו בשיחה עם קאשטרו עלה עניין פייטרו של המתורגמן באלכסנדריה. לדברי הביילו אמר לו קאשטרו שהוא [הביילו] אחר לפעול, שכן הכול כבר נעשה (ha dito son sta tardi, za è sta fato ogni cosa).³³ אחרי ידיעה זו מאוגוסט 1533, נעלם אברהם קאשטרו ה'מצרי' למשך שנים אחדות מן המקורות הוונציאנים.³⁴

אי הזכרתו של קאשטרו בתיעוד הוונציאני לאחר הקיץ של שנת 1533 יכול להתפרש כתוצאה של שינוי יחסו לסוחר ונציה, המוזכר במקורות שצוטטו לעיל. אם אמנם כך היה הדבר, הרי שמבחינה ונציאנית היה זה בחזקת good news — no news. מכל מקום, האופן שבו פעלו הוונציאנים כדי להתגונן מפני אדם זה, שהתנהג כאויבם, ראוי לציון. לצד הלחץ שהפעילו במרכזי השלטון העות'מאנים הם הציגו כמחליף לאברהם קאשטרו מועמד משלהם, אף הוא יהודי נכבד ונתין עות'מאני. דומה כי הקשר בין חכירת המכסים ליהודים היה בשלב זה כבר עניין מובן מאליה. ייתכן גם כי 'אברהם קאשטרו היהודי', המופיע בארכיוני הסג'ל של ירושלים משנת 1538 ואילך, הוא אכן אותו אברהם מאלכסנדריה, אשר העדיף אולי לעבור, לפחות לזמן מה, למקום אחר, שבו לא היו לו אויבים כה רבים. מכל מקום, הרהורים אלה הם בינתיים בגדר השערה בלבד. אם אברהם קאשטרו ה'מצרי' נעלם לפי שעה מהמקורות הוונציאנים אחרי 1533, לא כן הדבר לגבי אברהם קאשטרו ה'סורי', שאף הוא נחשב כמטרד לוונציאנים, אם לא למעלה מזה. דמותו העיבה על יחסי ונציה עם השער למשך מספר שנים נוספות. ב-10 בפברואר 1537 כותב הסנאט הוונציאני מכתב לשגריר ולביילו באסתאנבול בזו הלשון:

בשוב צי הגאליית [המסחריות] שלנו מבירות הוצגו בפנינו מכתבים של הקונסול שלנו בדמשק שבהם אושרו השמועות שהגיעו אלינו כבר מפי סוחרים ששוב משם. מסתבר כי לאחר שהסוחרים השקיעו שם כמנהגם הון רב בעסקאות מסחריות, מתוך ביטחון מלא בהבטחות הפומביות של הסולטאן המופיעות בצווים שונים, הגיע בתום תקופת העגינה (muda) שלהם צו מן השער העליון, שקבע שעליהם לשלם על כל התבלינים שרכשו שם היטל בגובה 10%. כמו כן

32 ראה לעיל, הערה 26.
33 סאנוטו, כרך 58, טור 699. בנוסף לביילו, נציגה הקבוע של ונציה באסתאנבול, שהו בבירה העות'מאנית עוד שני שגרירים של הרפובליקה.
34 ב-9 ביולי הגיעו אמנם לוונציה ידיעות מקורפו שלפיהן הצליח קאשטרו לזכות בחכירת המכס של אלכסנדריה למשך שלוש תקופות הפלגה (mude) נוספות (סאנוטו, שם, טור 415), אולם אין לדעת מה מקור הידיעה ומתי יצאה ממצרים.

נקבע היטל של 5% על המשי ושאר סחורות יצוא, והיטל של 5% על כל סחורות היבוא. צו זה פגע לא רק בסחר שלנו ושל הערבים (Mori), אלא גם לכך שרבות מן הסחורות נותרו באותה ארץ, דבר שגרם נזק רב הן לארץ ההיא והן לסוחרינו, שכן מדובר בהיטל בלתי נסבל ובלתי רגיל באותם נמלים.

הקונסול מוסיף כי בכל עת שהוטלו בעבר היטלים מסוג זה, הם בוטלו לאחר מכן על ידי הסולטאן, כפי שניתן להוכיח בפרוטרוט. בהדגישו כי ההיטל הוחל על עסקאות שכבר הושלמו, הוא קובע כי צו זה יהרוס כליל את המסע הימי לסוריה, כי לא ימצאו יותר סוחרים שירצו לשלוח את הונם לשם, והגאליות הוונציאנית תפסקנה את הפלגותיהן. מי שייהנה מכך הוא מלך פורטוגל, שנתיבי הסחר שלו יפרחו מחדש, ואילו סוריה תסבול מחסור. המכתב מדגיש כי ונציה עשתה מצדה מאמצים לשמור על תחרותיות נתיבי הלבאנט בכך שביטלה את המכס על הפלפל, דבר שהביא לחידוש זרימתו של התבלין לוונציה, לאחר שהסוחרים העדיפו לשלחו זמן מה לפורטוגל. כדי לאפשר את הפלגת הגאליות, שהיו כבר עמוסות ומוכנות להפלגה, החליט הקונסול בדמשק, אנטוניו מארצ'לו (Antonio Marcello), להפקיד בינתיים ערבות אישית לכיסוי התשלום, ולהתחייב בפני המנהל הפרובינציאלי של סוריה לדאוג שתוך חמישה חודשים תגיע מן השער הוראה לבטל את הצו האמור. הסנאט הורה לנציגיו באסתאנבול לפעול במהירות לביטול הצו תוך הבהרה, כי הפלגות האניות הוונציאניות לסוריה עלולות להיפסק, דבר העלול לפגוע בהכנסותיו של הסולטאן. אם ישתהו העניינים יתר על המידה, כך נאמר, עליהם להשיג צו זמני שימנע את מימוש הערבות של הקונסול, או יאריך את תוקפה. הסנאט ציין, כי בינתיים הגיע מועד הפלגתן של ספינות הסוחר ללבאנט (muda delle nave per Levante). ספינות אלו נהגו להפליג בעבר במספר גדול וכשהן עמוסות כל טוב, אך הפעם יצאו רק שתיים עם הון מועט, וזאת בגלל אותם אירועים. הספינות הנותרות הפליגו למקומות אחרים.³⁵

הקשר של אברהם קאשטרו לפרשה זו מתברר ממכתב נוסף של הסנאט, שנשלח אף הוא באותו יום לשגרירים ולביילי באסתאנבול: 'כל אותו garbuglio [מונח שמשמעותו 'הטרדות', בעיקר כלפי סוחרים הוונציאנים בלבאנט] נגרם בגלל בואו של אבראהים קאשטרו לשער העליון, והוא אשר גרם להוצאתו של אותו צו בשכנעו את הסולטאן כי בכך יגדיל את הכנסותיו'. הסנאט מורה לנציגיו בשער לזמן אליהם את אברהם קאשטרו ולהזהירו, כי עליו להפסיק להטריד את בני ונציה, וכי דרישתה של הרפובליקה מבוססת על הסכם השלום בין ונציה לסולטאן. השגרירים נדרשים גם להבהיר לקאשטרו, כי אם אכן ייענה לדרישתם יוכל לצפות לאותו יחס שממנו נהנים כל אלה המתנהגים כיאות כלפי הרפובליקה, ובכלל זה תמיכה בהמשך פעילותו באותם נמלים.³⁶

שבוע ימים לאחר משלוח ההוראות הללו, הגיע מכתב חדש מהביילי באותו עניין, מכתב שנשלח, ככל הנראה, לפני שהספיק לקבל את החלטת הסנאט מה-10 בפברואר (על מכתב הביילי ניתן ללמוד רק בעקיפין, מתשובת הסנאט). הסנאט מגיב עשרה ימים אחר-כך ברוח ההוראות הקודמות, ומתגובתו ניתן להבין כי כבר התנהל משא ומתן באסתאנבול, שבו השתתף גם אברהם קאשטרו בעצמו. הסנאט מורה לביילי להבהיר לקאשטרו, כי אם לא יחזור בו, צפוי לו הרס מוחלט, שכן מסעות הספינות הוונציאניות לסוריה ייפסקו. לעומת זאת, יוכל ליהנות מיחס מיוחד מצדם של הוונציאנים, אם יענה לדרישתם. הסנאט מוסיף הנמקות מסוגים שונים שנועדו לסייע לביילי לנהל את המשא והמתן ואף מסמך גם את נציגיו בבירה העות'מאנית להוציא סכומי כסף כפי שיראה לנכון, כדי להקל על מלאכת השכנוע.³⁷ כמנהגם של הוונציאנים, דואג הסנאט מיד גם לכיסוי ההוצאה הצפויה באמצעות היטל מיוחד על הסחורות המיובאות מסוריה.³⁸

אברהם קאשטרו 'הסורי' מתגלה כאן, אם כן, במרכזו של אחת הפרשיות הפחות ידועות, אך המרכזיות, ביחסים הכלכליים שבין ונציה ללבאנט, ובאופן רחב יותר, במרכז השינויים המבניים בסחר התבלינים הבין-לאומי בעקבות התגליות של הפורטוגזים. בתחרות החריפה בין הנתיבים הים תיכוניים לנתיבים האטלנטיים היו פרקים סוערים ומרתקים שלא נוכל לעמוד עליהם כאן. נזכיר רק, כי ענף מסחרי זה עבר משבר חמור בשנים הראשונות של המאה השש-עשרה. ליין גילה כי סחר התבלינים הים-תיכוני התאושש במחצית המאה ואף הגיע לשיאים שלא היה להם תקדים במאות הקודמות, אך נתוניו מתייחסים בעיקר למצרים, ולא לסוריה.³⁹ קאשטרו, שלפי כל הסימנים היה האיש שיוזם את העלאת תעריפי המכס בנמלי סוריה, מצטייר במסגרת רחבה זאת כאדם שעניינו בעיקר בטווח הקצר, ושאינו מודע למשמעויות הרחבות יותר של צעדיו. ייתכן שליוזמתו היתה השפעה על השינויים בנתיבי הסחר הבין-לאומי, שבהם זרמו התבלינים דרך הנחלות העות'מאניות בדרכם מן המזרח הרחוק לאירופה. קאשטרו מתגלה כאן גם כאישיות רבת השפעה, בעל גישה לדיואן הסולטאני באסתאנבול, בדומה לעמיתו מאלכסנדריה, שאף לו היו מהלכים במרכז השלטון של האימפריה.

משבר זה ביחסי המסחר של ונציה עם הלבאנט נועד להימשך זמן רב, שכן בחודש אוגוסט של אותה שנה פרצה מלחמה בין הרפובליקה לעות'מאנים, שנסתיימה רק עם חתימת חוזה השלום בין שתי המדינות בחודש אוקטובר 1540, ועם אישורו הסופי על ידי הסיניורה בוונציה באפריל 1541.⁴⁰ מיד עם סיומה של אותה מלחמה, חזרה ועלתה במגעים הרשמיים בין שתי המדינות הסוגיה של תעריפי המכס החדשים. למעשה היה העניין אחד הנושאים שנדרונו כבר במהלכו של המשא והמתן לשלום. בהוראות לשגריר

37 שם, עמ' 212–213 (23 בפברואר 1537).

38 שם, עמ' 213–214V.

39 ראה ליין, סחר התבלינים, עמ' 581–590.

40 ראה W. Lehmann, 'Der Friedensvertrag zwischen Venedig und der Türkei vom 2 October 1540', *Bonner Orientalistische Studien*, 16 (1936), p. 1.

35 ASV, Senato Mar, reg. 23, ff. 206–207.

36 שם, עמ' 207.

שיאפשר את שחרורו. מן המקורות אף עולה, כי היה עדיין הון מסחרי ונציאני בסוריה שהיה קשור לאותה ערבות, ושנתפס כנראה על ידי השלטונות העות'מאנים בתקופת המלחמה.

אחד מספיחיה של אותה פרשה מגלה עוד טפח ממעלליו של גיבורנו ה'סורי'. ב-10 באוגוסט 1543 שולח הסנאט איגרת סודית ליונס ביי, המתורגמן של השער העליון ואיש הקשר של הוונציאנים. מדובר בה בסוחר ונציאני בשם ניקולו מוצ'ניגו (Nicolo Mocenigo), אשר עזב את סוריה כשש שנים קודם לכן, דהיינו ערב פרוץ המלחמה, ושב לשם לאחר סיומה. מוצ'ניגו מצא עצמו מעורב במערכת יריבויות ותככים מקומיים, שהיו קשורים בקאשטרו ובהעלת תעריפי המכס, פרשה, שבשנת 1543 עדיין לא הגיעה לסיומה. אברהם קאשטרו עצמו מוזכר באותה איגרת בלשון עבר, כאדם שהיה אחראי להיטלים החדשים, ובמרכז התככים האמורים עמד חתנו, שלמה, המתואר כ'שנוא נפשם של תורכים, ערבים (Mori) ויהודים בגלל ההיטל החדש שיזם אברהם קאשטרו'. כדי לסבך את שלמה האמור, הוא הואשם על ידי יריביו המקומיים, כי קיבל מאותו ניקולו מוצ'ניגו סכום של 4,000 דוקאט כתשלום עבור ההיטל החדש. בשובו של מוצ'ניגו לסוריה הוא נדרש על ידי הדפתרדאר בחלב לשלם את הסכום הזה לקופת האוצר העות'מאני, ונאלץ לעשות כן כשהוא מסתבך בחובות גדולים. יונס ביי התבקש לסייע בביטול ההאשמה, המתוארת באיגרת כהאשמת שווא, ובהחזרת הסכום הנכבד למוצ'ניגו.⁴⁵ יום לאחר הפנייה ליונס ביי נוסחה גם פנייה רשמית של הסנאט לסולטאן עצמו באותו עניין.⁴⁶

פרשת הערבות של הקונסול מארצ'לו, וכנראה גם פרשת הסוחר מוצ'ניגו, נפתרו בסופו של דבר לשביעות רצונם של הוונציאנים, אם כי בינתיים מצאו השלטונות העות'מאנים בסוריה תואנה חדשה לגבות מן הוונציאנים תעריפי מכס גבוהים. מכל מקום, לפי כל הסימנים, אברהם קאשטרו כבר לא היה מעורב בגלגול מחודש זה של המאבק על תעריפי המכס בסוריה. שמו מופיע עדיין במסמכים משנות הארבעים של המאה השש-עשרה, אך תמיד הוא מוזכר בקשר לשינוי התעריפים ולתפקידו כחוכר המכסים ('עאמל אל-מקאטעה') של בירות וטריפולי בתקופה שלפני המלחמה. מכולם מתקבל הרושם שלאחר מלחמת 1537–1540, ואולי אף כבר במהלכה, כבר לא היה אברהם המתאסלם חוכר המכס של אותן ערים.⁴⁷ יתר על כן, ייתכן שהמידע הזה על הסתבכותו של קאשטרו בפרשת תעריפי המכס, שעוררה נגדו חזית רחבה של יריבים, ביניהם גם יהודים, היא שעמדה מאחורי פרשת התאסלמותו. המרת הדת של אברהם קאשטרו ה'סורי' יכולה להתפרש כמעשה התגוננות במצב של מצוקה אישית.

45 *ASV, Senato, Delib. Secrete*, reg. 63, ff. 70–70V

46 שם, עמ' 70V–71

47 ראה למשל 27, f. 59V *ASV, Senato Mar*, reg. 27, f. 59V (3 בספטמבר 1543); שם, 20 באוקטובר 1543

(1543); שם, 14 ביוני 1544, *ASV, Documenti turchi*, 52 (19 בספטמבר 1544)

[בתעודה זאת מופיע התואר עאמל של ה'מקאטעה']; שם, מס' 526–527 (28 בספטמבר 1543)

באוקטובר 1544); שם, מס' 537–538 (30 בינואר 1545); שם, מס' 556 (1545); *ASV*,

Commemoriali, reg. 22 (26 בינואר 1545); וכן גוקבילגין, עמ' 191–192.

באסתאנבול, שנשלחו ב-11 ביוני 1540, נאמר, כי במסגרת המשא והמתן עליו לתבוע את ביטול ההיטל בן ה-10% שהוטל על הסוחרים הוונציאנים בסוריה.⁴¹ בטיזט ההסכם שנשלחה על ידי השגריר בדואר (Badoer) לוונציה ב-30 באוגוסט 1540 נאמר בין השאר במפורש, כי הסוחרים הוונציאנים לא יהיו כפופים להיטל של 10% שנקבע 'בימיו של אברהם קאשטרו, בניגוד לנוהג',⁴² ובחזרה השלום עצמו, שנחתם כאמור באסתאנבול ב-2 באוקטובר 1540, נאמר בזו הלשון: 'יבוטלו המסים החדשים שיזם היהודי שהתאסלם אברהם קאשטרו, בנמלי בירות וטריפולי שבערביסטאן, הן באשר לממון והן באשר לסחורות. כל אלה המנוגדים לנוהג ולהסדרים הסולטאניים הישנים יוחזרו לקדמותם ואיש לא יהין לשנותם'.⁴³

ובכן, בסופו של דבר, לאחר שהפרשה השתהתה זמן רב עקב המלחמה, הצליחו הוונציאנים לבטל את רוע הגזרה. ורק דרך אגב, תוך דיון במכסים של נמלי סוריה, נפתרת עוד אחת מן התעלומות של אברהם קאשטרו — פרשת התאסלמותו. אמנון כהן צדק, אם כן, בפירושו לתעודת הסג'ל הירושלמי משנת 1540, המתייחסת לתוספות בנייה בבית-הכנסת הירושלמי שנעשו בזמנו של 'אברהם קאשטרו אל-מהתדי', האחראי על המסים הסולטאניים. אנו רשאים כנראה לזהות דמות זאת עם אברהם קאשטרו שפעל בבירות ובטריפולי. משילובן של עדויות אלה מסתבר שגם הוא, ולא רק עמיתו ממצרים, הגיע בשלב כלשהו לירושלים, והיה שם בעל מעמד נכבד. בירושלים היו כנראה בשנים שסביב אמצע המאה השש-עשרה, לאו דווקא בעת ובעונה אחת, שני אנשים בעלי מעמד נכבד ששמו אברהם קאשטרו. כדי להבחין ביניהם ציינו בתעודות הסג'ל את האחד כיהודי ואת השני כ'מהתדי', דהיינו זה שהתאסלם.

מה היה סופו של אברהם קאשטרו המומר? בארכיונים הוונציאנים יש סדרה של תעודות, ביניהן תעודות עות'מאניות עם תרגומים ונציאנים (המאוחרת שבהן נושאת את התאריך 30 בינואר 1545) שעניינן הסדר סופי של פרשת המכסים.⁴⁴ הסעיף בהסכם השלום, שביטל את התעריפים החדשים לא פתר את הפרשה, וצריך היה להסדיר באופן סופי את עניין הערבות שנתן הקונסול הוונציאני מארצ'לו לפני המלחמה. מסתבר כי הקונסול נותר כנראה בתחום האימפריה במשך כל תקופת המלחמה, וגם לאחר סיומה נמנע ממנו לצאת לוונציה בגלל אותה התחייבות שנתן ב-1537. בשנת 1544 הוא היה באסתאנבול, והביילו קיבל הוראות לתת עדיפות עליונה להסדר סופי של העניין

41 *ASV, Senato, Delib. Secrete*, reg. 61, ff. 37–38V

42 שם, עמ' 48V

43 *ASV, Commemoriali*, reg. 22, f. 50; P. Predelli (ed.), *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia, Regesti*, t. IV, Venezia 1904, no. 43, p. 237; Bonelli, 'Li trattato turco-

veneto de 1540', *Centenario della nascita di Michele Amari*, II, Palermo 1910, p. 13; F. F. Babinger, 'Zum türkisch-venedigischen Friedensvertrag, vom Jahre 1540', *Rivista Degli*

Studi Orientali, 8 (1919–20), pp. 625–651; W. Lehman, 'Der Friedensvertrag', text, p. 8

וכן גוקבילגין, עמ' 127. ראה גם התייחסות מאוחרת יותר לסעיף זה בהסכם השלום בהחלטות

הסנאט מ-8 בפברואר 1541 (*ASV, Senato, Delib. Secrete*, reg. 61, f. 150), מ-20 באוקטובר

1543 (*ASV, Senato Mar*, reg. 27, f. 68V), ומ-4 ביוני 1544 (שם, עמ' 111V).

44 ראה להלן, הערה 45.

כמעט לחלוטין על תחום זה. ידועה זהותם של אחדים מחוכרי המס היהודים, חלקם ממוצא איברי.⁵⁴ דומני, כי התרשמותם של הנוסעים המערביים ממעורבותם הרבה של היהודים במערכת הפיסקאלית והפינאנסית העות'מאנית במאה ה-16 מתאמת בהדרגה עם התקדמותו של המחקר בן זמננו.⁵⁵ המידע על שתי הדמויות שבהם עסקנו כאן משתלב היטב בתמונה הכללית הזאת. ראוי להדגיש, כי אין מדובר במשרות של מה בכך, אלא בעמדות בעלות חשיבות גדולה ביותר, שדרךן זרם הון בקנה מידה עצום וסחורות רבות ומגוונות. למעשה מדובר בשערים הראשיים של סחר הלבאנט במאה השש-עשרה. יש להניח, כי בכדי ליכות בחכירת המכס של אלכסנדריה, בירות וטריפולי היה על המועמדים לשלם סכומים נכבדים, ולעתים אף לשלשל משהו לכיסם של נושאי משרות רשמיות. יש אף לשער, כי אנשים אלה היו כבר מגוסים בעסקי ממון, לפני שהעזו לגלגל סכומי כסף כה גדולים.⁵⁶

דומני, שהמידע שניתן להפיק עליהם מן התעודות הוונציאניות יכול לסייע לנו גם בהבנת דפוסי ההנהגה בקהילות היהודיות במזרח בראשית העת החדשה. הן המקורות העבריים של המאה השש-עשרה והן תעודות הסג'ל שפרסם אמנון כהן מלמדות, כי שתי הדמויות שעסקנו בהן היו מפרנסי הקהילות היהודיות במזרח. סבורני כי מעמד זה נרכש על ידם בראש ובראשונה בזכות עושרם. התעודות הוונציאניות משקפות כמובן את האינטרסים הוונציאנים, והן מציגות את חוכרי המכס היהודיים מנקודת מבט מיוחדת. יחד עם זאת, הן מקנות לנו ממד נוסף לבחינת שתי הדמויות הנדונות כאן. נראה לי שחוקרים אחדים נטו להתרשם יתר על המידה מהמליצות שקישטו את שמו של קאשטרו זה או האחר בספרים בני תקופתם.⁵⁷ יש לזכור עוד, כי ענייננו הוא בלבאנט של המאה השש-עשרה שבו תפארת המליצה היא עניין שבשגרה. אולם מעבר לכך, קשה להניח, כי אנשים אלה, שהצליחו לכבוש לעצמם עמדות כוח בדרגות הגבוהות של מנהל הכספים העות'מאני ולשרוד בהן על אף כל מאבקי הכוח האכזריים והיריבויות הקשות

עם חידוש היחסים התקינים בין ונציה לעות'מאנים לאחר חתימת הסכם השלום בין שתי המעצמות, חוזר גם קאשטרו ה'מצרי' להיות נושא לדיון בהתכתבות הדיפלומאטית הבינלאומית. גיום פליסייה (Guillaume Pellicier), שגריר צרפת בוונציה, כותב אל מלך צרפת ב-31 במאס 1541, כי על פי דיווחים ונציאנים מאסתאנבול מחודש פברואר 1541 הושם אברהם קאשטרו היהודי במאסר באשמה כי ביצע מספר גנבות.⁴⁸ מכיוון שהמשפט הקודם באיגרתו של השגריר מתייחס להכנסות של אוצר הסולטאן ממצרים וקאשטרו מתואר כאן כיהודי, ברור למדי למי משתי הדמויות שהעסיקו אותנו מתייחס אותו מידע. מעניין להיווכח כי לא רק הוונציאנים התעניינו בגורלו של קאשטרו זה. העובדה, ששגריר צרפת מצא לנכון לדווח על הפרשה למלכו, מעידה על חשיבותו של האיש, ועל היותו דמות ידועה בזירה הבינלאומית של אותם ימים. לפי שעה, זהו האזכור המאוחר ביותר של קאשטרו ה'מצרי' שעלה בידי לגלותו במקורות שברשותי, אולם אין להוציא מכלל אפשרות, כי ארכיוני ונציה ומדינות מערביות אחרות טומנים בחובם עדויות נוספות על פרשה זו ואולי אף על פרשיות אחרות שהוא עמד במרכזן. ראוי לציין עם זאת, כי בדינים וחשבונות שהוגשו לסנאט הוונציאני על ידי הקונסולים במצרים דניאל ברבריו (Daniel Barbarigo) ולורנצו טייפולו (Lorenzo Tiepolo) אשר שהו במצרים בין השנים 1550–1555, אין זכר לאברהם קאשטרו.⁴⁹ יש להניח כי לו היו הוונציאנים נתקלים בתופעות דומות לאלו שתיארנו לעיל, היה שמו מופיע במסמכים מפורטים אלה.

המקורות שתוארו לעיל מספקים עדות מפורטת וחד משמעית לגבי תפקידם של חוכרי המכס היהודיים במערכת הפיסקאלית בשתי פרובינציות של האימפריה העות'מאנית במחצית הראשונה של המאה השש-עשרה. כבר צוין על ידי חוקרים אחדים, כי הזיקה בין יהודים לחכירת המסים והמכסים היא תופעה שהתקיימה באיזורים שונים של אותה אימפריה עוד במאה החמש-עשרה.⁵⁰ חשיבותה של התופעה באה לידי ביטוי הן בספרות השאלות והתשובות מן המאה השש-עשרה ואילך,⁵¹ הן בתיעוד העות'מאני⁵² והן במקורות המערביים,⁵³ שבהם נטען לא פעם כי היהודים השתלטו

54 וינטר, 'יהודי מצרים, עמ' 11; בשן, עמ' 101; גרבר, 'יהודי האימפריה, עמ' 55; כהן, 'יהודים, עמ' 153–158; גרינבאום-בלין, 'יוסף נשיא, עמ' 163; ארבל, ונציה, עמ' 56 בהערה.

55 ראה גרבר, 'חוכרי מס. בארכיוני ונציה מצאתי התייחסות ליהודים שניהלו את בית המטבע בדמשק בשנות העשרים של המאה השש-עשרה: 'משה היהודי, חוכר בית המטבע של דמשק' חתום על קבלת המס ששילמה ונציה עבור קפריסין בדצמבר 1521; משה בן יוסף מילאן ושמואל בן יהודה 'בוחנים' (sazadori) של המטבעה בדמשק, מעורבים בקבלת אותו מס בסוף ינואר 1523 (ASV, Documenti Turchi, 520). ראה גם את דיווחו של הקונסול הוונציאני בדמשק משנת 1525, המתייחס ל'יהודי המטבעה' בדמשק העושים כול שביכולתם כדי לאלץ את הוונציאנים להביא כסף לדמשק (ASV, Senato, Relazioni, busta 61, f. 21).

56 לדברי גרבר (יהודי האימפריה, עמ' 56) 'חכירת מסים היתה התפקיד המנהלי הגבוה ביותר באימפריה העות'מאנית שאליו יכלו להגיע יהודים'. לדברי שטובר (המוכסין, עמ' 86), חוכרי המכס של אלכסנדריה היו 'הלוייתנים' שבקרב חוכרי המס היהודים במצרים העות'מאנית; וראה גם כהן, 'יהודים, עמ' 157.

57 ראה למשל אצל יהודה, מגלת מצרים, עמ' 387 ('הוא היה דובר צדק, מגיד מישרים, חונן דלים ומחזיק בידי לומדי התורה והוגיה'); ואצל שוחטמן, קאשטרו, עמ' 403 ('הוא היה בעל זיקה לתורה ולחכמת הקבלה וייתכן גם שנמנה — הוא עצמו — עם חכמי הזמן').

48 A. Tausserat-Radel (ed.), *Correspondance politique de Guillaume Pellicier, ambassadeur de France à Venise, 1540–42*, Paris 1899, I, p. 261

49 ראה פומה, עמ' 23–35; טייפולו, עמ' 10–27.

50 ראה גרבר, 'יהודי האימפריה, עמ' 54, והפניה (שם, הערה 140) לפרק הרביעי בספרו של אפשטיין בעניין חוכרי מס יהודיים בבלקן במחצית השנייה של המאה החמש-עשרה.

51 ראה גרבר, שם, עמ' 54–55; שטובר, המוכסין; בשן, עמ' 99, הערה 181. שמות החוכרים אינם מוזכרים בדרך כלל בספרות השו"ת, אלא לעתים נדירות.

52 ראה גרבר, שם, עמ' 49–60; כהן, 'יהודים, עמ' 153–158.

53 ראה ארבל, ונציה, עמ' 55, הערה 51. ראה גם את עדויותיהם של הנוסע והמלומד הצרפתי פייר בלון, ששהה בלבאנט בשנים 1546–1549, ושל הנוסע רנו, שעבר באזור בשנת 1549: Pierre Belon: 1549, *Les observations de plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays étrangers*, Paris 1588, p. 400; Antoine Renaud, *Discours du voyage d'outre-mer au Saint-Sépulcre de Jérusalem et autres lieux de la Terre Sainte en 1548*, Lyon 1573, p. 34

שאפיינו את המערכת הפוליטית של האימפריה התורכית, היו טליתות שכולן תכלת. תארים כגון 'איש אלדים קדוש' או 'הולך צדקות ודובר מישרים', שיוחסו לאחד מגיבורינו או לשניהם, יותר משהם מלמדים על רוחניותו היתרה של אברהם קאשטרו זה או האחר, הם מלמדים על רשת של פטרונות, שמליצות אלה הן ביטוייה המובהקים. בדומה לגבירים בני זמננו, המרבים לתרום למוסדות תרבות ודת ושמותיהם מונצחים בלוויית תשבחות ומליצות על גבי שלטי נחושת, על קירות אבן ובכתובים, כן גם שני גיבורינו בני המאה השש-עשרה, אף הם היו בשר ודם.

נספח

קטע מדו"ח של ג'יובאני אליזיה במבן, מפקד שייטת הגאליות לאלכסנדריה, שהוגש לשלטונות בוונציה ב-19 בפברואר 1531 (להערה 11)

... Delì in Alexandria si attrova uno zudeo nominato Abraam Castro overo male[m]. Questo è inimico capital de la nation, le qual ha ad aficto dal Serenissimo Signor Turco, per quanto ho havuto relation, tuti li dätii de Alexandria per ducati 85,000 all'anno, nelqual anno se comprehende una muda de galie che cargerà. Non cargando, e debitor solum de ducati 55,000. Questo zudeo, come giongeno le galie, et galie, et chel vede esser poche specie, ita che non possi trazer utilità, opera cum el Signor Bassa del Cayro, cum speder qualche ducato, et non pochi, chel dicto Signor Bassa non lassa ne contractar, ne trazer quelle poche spetie se attrova in tempo de muda, come è seguito l'anno presente, movendoli diversi garbugli cum danno grandissimo del Serenissimo Signor gran Turco et ruina dele galie. Contra questo zudeo la sublimità vostra potrà far quella provision che alla sapientia di quella parerà...

הקיצורים הביבליוגרפיים

- ארבל, ונציה — B. Arbel, 'Venice and the Jewish Merchants of Istanbul in the Sixteenth Century', *The Mediterranean and the Jews: Banking, Finance and International Trade (XVI-XVIII centuries)*, eds. A. Toaff and S. Schwarzfuchs, Ramat Gan 1989. pp. 39-56
- בשן — א' בשן, 'חיי הכלכלה במאות ה-16-18', תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (1517-1914), בעריכת י"מ לנדאו, ירושלים 1988, עמ' 63-128
- גוקבילגין — T. Gökbilgin, 'Venedik Devlet Arşinideki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri', *Belgeler*, 1/2 (1964), pp. 119-220
- גרבר, חוכרי מס — H. Gerber, 'Jewish Tax-Farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries', *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986), pp. 143-154
- גרבר, יהודי האימפריה — ח' גרבר, יהודי האימפריה העות'מאנית במאות ה-16-17: כלכלה וחברה, ירושלים תשמ"ג.
- גרבר, מסמך תורכי — ח' גרבר, 'מסמך תורכי על אברהם די קאשטרו — מנהיג יהודי מצרים במאה הטי'ו', ציון, מ"ה, (תשמ"מ) עמ' 158-162.
- גרינבאום-בלין, יוסף נשיא — P. Grunebaum-Ballin, *Joseph Naci duc de Naxos*, Paris-La Haye 1968
- דוד, הנגידות — א' דוד, 'לסיכומה של הנגידות במצרים ולתולדותיו של אברהם די קאשטרו', תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 325-337.
- דוד, קאשטרו — א' דוד, 'לתולדותיו של אברהם קאשטרו, לאור מסמכים מן הנגידה', מיכאל, ט (תשמ"ה), עמ' קמז-קסב.
- וינטר, יהודי מצרים — מ' וינטר, 'יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית לפי מקורות תורכיים וערביים', פעמים, 16 (1983), עמ' 5-21.
- טייפולו — Lorenzo Tiepolo, *Relazioni di Consolati di Alenandria e di Siria per la Repubblica veneta negli anni 1552-1560* (ed. E. Cicogna), Venezia 1857
- יהודה, מגלת מצרים — י"ר יהודה, 'מגלת מצרים', רשומות, ה (תרפ"ז), עמ' 385-403.
- כהן, חומות ירושלים — א' כהן, 'האומנם נבנו חומות ירושלים על-ידי אברהם קאשטרו?', ציון, מז (תשמ"ב), עמ' 407-417.
- כהן, חומות ירושלים (אנגלית) — A. Cohen, 'The Walls of Jerusalem', in: *The Islamic World from Classical to Modern Times. Essays in Honor of Brenard Lewis*, C.E. Bosworth et. al. (eds.), Princeton 1989, pp. 467-477
- כהן, יהודים — א' כהן, יהודים בשלטון האסלאם, קהילת ירושלים בראשית התקופה העות'מאנית, ירושלים תשמ"ב.
- ליין, הספנות הוונציאנית — F.C. Lane, 'Venetian Shipping During the Commercial Revolution', *American Historical Review*, 38 (1933), pp. 219-239
- ליין, ונציה — F.C. Lane, 'Venetian Shipping During the Commercial Revolution', *Venice and History*, Baltimore 1966

- ליין, סחר התבלינים — F.C. Lane, 'The Mediterranean Spice Trade: Its Revival in the Sixteenth Century', *American Historical Review*, 45 (1940), pp. 581–590
- סאנוטו — M. Sanuto, *I dinarii*, 58 vols. Venezia 1879–1903
- פולק, היהודים — פולק א"נ, 'היהודים ובית המטבעות במצרים בימי הממלוכים ובראשית שלטון התורכים', ציון, א (תרצ"ו), עמ' 24–36.
- פומה — C. Poma, 'Il Consolato veneto in Egitto con le Relazioni dei Consoli Daniele Barbarigo (1554) e Marco Zen (1664)', *Bollettino del Ministero degli Affari Esteri*, 109 (1897), pp. 463–502
- שוחטמן, קאסטרו — א' שוחטמן, 'עוד לדמותו ולקורותיו של ר' אברהם קאסטרו', ציון, מח (תשמ"ג), עמ' 378–405.
- שטובר, המוכסין — ש' שטובר, 'על דבר המוכסין אשר במצרים — יהודים בעסקי החכירות של מצרים העות'מאנית', פעמים, 38 (1989), עמ' 68–94.
- תמר, שלוש הערות — ד' תמר, 'שלוש הערות למאמר "לסיומה של הנגידות במצרים ולתולדותיו של אברהם די קאסטרו"', תרביץ, מג (תשל"ד), עמ' 235–236.
- ASV — *Archivio de Stato*, Venezia